

vymezena jen „malá podkrovní světnička“ v lidském mozku (Jung). A tato část jeho struktury je i dnes nesena původními animálními vrstvami, nesmírně významnými pro normální funkci lidské psychiky. Geny totiž – podle Wilsonova obrazného vyjádření – „stále drží kulturu na vodítku“.⁶³

Takže sice nemáme žádnou záruku, že se kultura rychle zbaví své dosavadní agresivity vůči přírodě, ale víme již, že musíme nejen správně posoudit krizi, ale i cesty k jejímu překonání. Pro teorii tak poprvé vzniká úkol, stanovit předpoklady funkční kompatibility kultury s biosférou. A pro praktickou politiku úkol neméně obtížný: zpomalit tempo nevratného vymírání biologických druhů, jediných nositelů nenahraditelné protientropické bariéry nynější fáze vývoje biosféry.

Důsledky neadekvátního obsahu kulturní informace, které dnes prostřednictvím destabilizované biosféry kulturu existenčně ohrožují, už totiž nemohou korigovat ani mechanismy jejího dalšího zpracování a šíření, ale ani hostitelský systém kultury – biosféra. Takže v principu platí to, k čemu naše argumentace směřovala: chceme-li změnit chování systému s vnitřní informací – a kultura je takovým velkým otevřeným nelineárním systémem – musíme usilovat o nevratnou systémovou změnu informační, o změnu „genotypu“ kultury. A tak nás úvaha o ontické roli kulturní informace vrací zpět k protipřírodní struktuře kultury, kterou ani věda, ani humanisticky zaměřená filozofie před vznikem globální ekologické krize vážně nezkoumala.

8 Ohrožená kultura

Dnešní ekologická krize, jak jsme ukázali, není pouhou tradiční krizí ekonomickou, politickou či morální. Není ani selháním světové technické civilizace, protože její systém zatím prosperuje. Není krizí jejího řízení, protože její systém jako celek nikdo neřídí.

⁶³Wilson, E. O.: On Human Nature. Harvard University Press. 1978, česky O lidské přirozenosti. Praha 1993, s. 161.

Globální ekologická krize je konfliktem přirozeného a kulturního řádu, je dosud neznámým typem krize evolučního úspěchu kultury.

Ale navzdory dosud nejvyšší účinnosti kulturní strategie, jsme svědky bodu obratu. Zásoby fosilních paliv a dalších neobnovitelných přírodních zdrojů se rychle ztenčují. Prudce se snižuje biologická rozmanitost biosféry. Poprvé v lidských dějinách vzniká možnost, aby ji malý podnět převedl do nového rovnovážného stavu – bohužel bez nás.

A právě proto uzrál čas pro hlubokou systémovou změnu kultury. Vznikly podmínky pro nový filozofický obraz světa, který by přijala veřejnost i vznikající ekologická politika. Tento program tu můžeme naznačit jen ve třech poznámkách.

Poznámka první. Při vší úctě k člověku a lidské velikosti je na čase člověka filozoficky redefinovat. Člověk totiž není pánem tvorstva, správcem či pastýřem bytí. Není dokonce ani partnerem Země. Je jejím prvkem. Zatím nic vážného neodporuje evoluční hypotéze, podle níž je náš druh jedním z mnoha jiných druhů, které jsou na Zemi relativně krátce a které tu nemohou zůstat věčně. Biologické druhy se objevují poměrně rychle a téměř plně zformované. Aniž by se příliš změnily, po několika milionech let z evoluční scény zmizí.⁶⁴

Každý druh je jakoby realizací evoluční objednávky příslušné úrovně vývoje biosféry. A jako řešení aktuálního evolučního úkolu, je také jejím dalším vývojem průběžně testován. Kromě jiného to znamená, že druhy morálně stárnou podobně jako automobily a počítače a že příliš rychlá kulturní přeměna přírody zbytečně zkracuje dobu naší druhové existence: produkuje nesoulad mezi dosti stabilní biologickou konstrukcí druhu a dynamickým procesem evoluce života na Zemi.

Ale ještě jeden moment je významný. Člověk od přírody obdržel pouze to, co vzhledem ke své zvláštní somatické struktuře potřeboval: předpoklady adaptovat se útočně, vytvářet nebiotický systém kultury. Lidská nervová soustava nemůže dostatečně jemně repro-

⁶⁴Srovnej Gould, S. J.: *The Panda's Thumb*. New York 1980, česky Pandin palec. Praha 1988, s. 178–184.

dukovat žádnou pozemskou strukturu. Nemůže např. obsáhnout ani tu část přirozené uspořádanosti, která je vestavěna do fenotypických forem živých systémů, ani relativně volnější uspořádanost ekosystémovou, která je odlišná proto, že se utváří a reprodukuje jiným způsobem – sukcesí.

Toto principiální omezení na straně člověka znamená, že přírodu umíme sice účelně poznávat, zjednodušovat a předělávat, ale nikoli ji adekvátně systémově chápat, nikoli ji jako celek opravovat a zlepšovat. V zájmu své druhové existence musíme tedy uchovat značnou část původní přírody. Nemůžeme už pokračovat v tom, na co byli evolučně nastaveni naši předkové: v dobývání přirozených ekosystémů. A protože dnešní oslabená biosféra je z naší viny výrazně odlišná od té, která nás zrodila, zdá se, že i ze strany člověka je globální kultura ohrožena: *rychlým morálním stárnutím kdysi adekvátní biologické konstrukce člověka.*

Poznámka druhá. Také pozemskou přírodu musíme pochopit nově, tj. systémově a evolučně. Země je jedinečná. Živá pozemská příroda je jedinou známou zelenou linií vesmírného evolučního procesu, který snad jen na Zemi vytvořil všechny nezbytné přírodní předpoklady kultury: velký organismus vysoce komplexní biosféry, integrovaný přirozenou informací, a jemu přizpůsobeného biologického předka dnešního člověka. Člověk je tedy částí přírody a obdiv k člověku je třeba rozšířit na systém, který nás vytvořil a k němuž náležíme.

Dnešní živé organismy, jako otevřené systémy s vnitřní informací, jsou totiž svědectvím vývoje celé biosféry. Jsou, využijeme-li přiléhavé Bergsonovy metafory, „protokolní knihou“ času. Jejich nevyjádřitelná evoluční hodnota je přímo úměrná neopakovatelnosti vývojových podmínek a délce proběhnutého času. Tato hodnota souvisí s tím, že vznikly samovolně, v podmínkách, které již neexistují, a že, když je zničíme, nevzniknou znovu.

Ale nenahraditelnost pozemské přírody nespočívá pouze v tom, že jako kosmický koráb nese pustým a studeným vesmírem život i s lidskou kulturou. Nespočívá jen v tom, že zajišťuje naši biologickou re-

produkcí. Příroda, aniž si to většina z nás uvědomuje, zajišťuje i naši reprodukci duchovní. Stará se nejen o zdravé tělo, ale i o zdravou duši: garantuje pozitivně orientovanou lidskou osobnost.

Způsob dotváření lidské osobnosti přírodou, zejména krajinou, je totiž podobný způsobu formování mláďat jiných vyšších biologických druhů. Tento proces je jako nevratný ontogenetický program zapsán v lidské genetické paměti, koreluje s vývojem mozku. Schopnost učení je totiž i u člověka naprogramovaná výstavbou struktury mozku, pořadím vyplavování hormonů, koneckonců regulačními geny.⁶⁵ A není-li ontogenetický program plněn, např. proto, že nedostal příslušné podněty z vnějšího prostředí, trvale poškodí osobnost svého nositele. Proto by člověk měl přírodu vnímat a zažívat v dětství, měl by si ve volné přírodě hrát, experimentovat s ní, neverbálně s ní komunikovat. Krajina, genius loci rodného místa, by se mu měla vtisknout.

Dnes se sice vedou diskuse, zda při formování člověka musí socializace předcházet individualizaci, ale nikdo nepoví, že socializace je z hlediska lidské fylogeneze druhotná, že ji vždy předcházela, provázela a doplňovala naturalizace, neverbální kontakt a rozvíjení vrozených schopností adaptovat se na volnou přírodu. Ví se, že dítě musí být velmi dlouho v rodičovské péči a že by mělo vyrůstat ve vhodném společenském prostředí. Na přírodu – jak jinak – se v antropocentrické výchově zapomíná.

Uznává-li současná literatura význam krajiny pouze v rovině estetické, rekreační a relaxační, roli přírody tím vlastně podceňuje. Vzhledem k vysoké druhové stálosti člověka zůstává příroda nezastupitelným formotvorným činitelem duševně zdravé lidské osobnosti. I když nelze snadno prokázat, že dnešní duševní poruchy, rostoucí zločinnost, agresivita a obliba násilí přímo souvisejí se ztrátou kontaktu našich dětí s přírodou, zdá se, že nedostatek tohoto kontaktu může být také *skrytým faktorem ohrožení kultury ze strany přírody*. Bez důvěrných citových vztahů k přírodě navázaných v dětství nelze v ní

⁶⁵Wilson, E. O.: On Human Nature, Harvard University Press 1978, česky O lidské přirozenosti, Praha 1993, s. 69.

totiž rozpoznat její systémovou převahu a krásu, nelze uznat její hodnotu o sobě.

Poznámka třetí. Povrch Země je konečný a žádné vhodné životem neobsazené místo na něm při vzniku kultury nebylo. Když ta která kultura obsazovala svou ekologickou niku, přirozenou uspořádanost nutně zatlačovala, zjednodušovala a poškozovala. Zkrátka tam, kde je dnes pole, silnice či město, tam nemohou prosperovat ekosystémy a jejich prvky, které tam byly před tím.

Již Nikolai Hartmann⁶⁶ upozornil na to, že veškerá filozofie od Aristotela po Hegela převracela zákon síly: za silnější mylně považovala to, co bylo vyšší. A dnešní globální ekologická krize je planetárním potvrzením této teze. Kultura – v rozporu s tradičními představami – není humanizací přírody, není skutečností vyšší a hodnotnější než příroda. Naopak, ve srovnání s biosférou je skutečností onticky a evolučně nižší, systémově a strukturně jednodušší. Také proto je vůči životu silnější a destruktivní.

Rychlé snižování úrovně rozmanitosti biosféry, o němž již byla řeč, je tedy systémovou odpovědí přírody na neúměrné zatížení kulturou. Ve snaze o vlastní sebezáchovu se autoregulační systém biosféry zbavuje svých nejsložitějších struktur, které jsou příliš křehké a které nepotřebuje. Máme téměř jistotu, že v zájmu svého udržení obětuje i jemnou biologickou formu rozumného a morálního člověka.

Ale i když se zachráníme, zůstává tu důvod k opatrnosti a pokoře. Žádná vesmírná instance nám při obnově obyvatelnosti Země pomoci nemůže. Po všech pěti etapách přirozeného hromadného vymírání druhů v geologické minulosti (v permu jich vyhynulo možná až 97 procent) trvalo vždy deset až sto milionů let, než se diverzita biosféry obnovila.⁶⁷

Kultura je od počátku protipřírodní, a bylo jen otázkou času, kdy se tento vztah vyhrtí a kdy se stane otázkou života a smrti na přírodě závislého subsystému kultury. Ale jistá antropologická pojistka,

⁶⁶ Hartmann, N.: *Neue Wege der Ontologie*. Stuttgart 1964, S. 71.

⁶⁷ Wilson, E. O.: *The Diversity of Life*. Harvard University Press 1992, česky *Rozmanitost života*. Praha 1995, s. 38.

významná pro zachování přirozené uspořádanosti biosféry, přece jen existuje. Protože oslabená a dezintegrovaná biosféra přestává být příznivým prostředím pro nejvyspělejší, tj. také nejkřehčí formy života, zhoršující se lidské zdraví může být paradoxně spolehlivou negativní zpětnou vazbou nepřiměřenosti dnešní kultury přírodě. Čím dříve to veřejnost a politika pochopí, tím dříve se nám může podařit to, o co dnes jde: zachránit nejen ohrožené regionální kultury, ale i vzácnou rozmanitost biosféry, která je podmínkou biologické prosperity člověka i mnohotvárné světové kultury jako celku.

*

*

*

A na úplný závěr ještě pět relativně optimistických tezí:

1. Jako opoziční subsystém biosféry může lidská kultura dlouhodobě existovat jen jako nespojitá rozptýlená struktura uvnitř planetárního ekosystému života. Život na Zemi musí být naopak spojitý a integrovaný, protože příznivé podmínky své existence si vytváří a reguluje do značné míry sám. Nikoli kultura, ale biosféra je nedělitelná.

2. Součástí filosofické reflexe dnešní krize musí být i přeceňované schopnosti člověka. Stále se totiž objevují argumenty, že ten či onen problém bychom vyřešili, kdybychom byli odpovědní, kdybychom víc věděli a měli víc energie. Odmítáme tento názor. I kdybychom byli odpovědní, věděli všechno a měli dost energie, nemůžeme obrátit směr času, nemůžeme zabránit stárnutí a umírání jedinců ani zániku biologických druhů. A vyhynulé organismy, právě tak jako spálená fosilní paliva, nelze nikdy vytvořit znovu. Trilobiti a dinosauri vyhynuli a divácky úspěšný film Jurský park je pěkná podívaná.

3. Globální systémová změna kultury nezahrnuje požadavek, abychom se předem všichni změnili. Připomíná spíše transformaci stagnujícího podniku či léčení pacienta. Vyžaduje hlavně kompetenci.

Záměrně to zdramatizujeme: když vidíme ležet na ulici člověka sraženého automobilem, nevoláme veřejnost, ale rychlou pomoc lékařskou. Země je dnes pacientem v šoku po srážce s technickou civilizací. Informujme veřejnost, ale pracujme usilovně každý ve svém oboru na konceptu ekologické systémové změny kultury, který Zemi pomůže a který musí přijmout za svůj a prosadit vznikající ekologická politika.

4. V čem je tedy podstata změny kulturní strategie, která nepředpokládá změnu lidské biologické přirozenosti? Vtip kulturního vzestupu spočíval kdysi v tom, že hominidé, naši bezprostřední předkové – patrně přinuceni silnými ekosystémovými tlaky – dokázali změnit typ své adaptace: od přizpůsobování se změnami své fyziologické struktury, které je pomalé a omezené, přešli k útočné strategii – k rychlému přizpůsobování svého okolí. Ale, jak jsme si ukázali, i tato strategie narazila. Proto se dnes musíme pokusit nikoli o změnu lidské přirozenosti, kterou stejně změnit nemůžeme, ale o to, co změnit můžeme: o změnu adaptivní strategie nebiologického systému kultury. Naštěstí ji nevytvořila pouze příroda. Euroamerický kulturní systém, který se zatím přírodě přizpůsoboval převážně ofenzívně, který ji zjednodušoval a zatlačoval, aniž by náležitě měnil svou vnitřní protipřírodní strukturu, se musíme pokusit přestavět, nově orientovat a podřídit biofilním hodnotám.

5. Situace je vážná, ale nikoli beznadějná. Každá krize je také šance. A je to šance i pro filozofii. Ale ta musí v takové chvíli mluvit jasně a nedvojsmyslně. Měla by mít odvahu povědět, že globalizaci kultury končí „lepší část lidských dějin“, kdy obyvatelnost Země, kterou garantovala biosféra, ještě nezávisela na tom, co uděláme. Je totiž škoda, že veřejnost zatím neví, co je podstatou krize a kdo a čím je ohrožen. Snažili jsme se ukázat, že *podstatou krize je systémový konflikt protipřírodní kultury se Zemí a že ohroženým systémem je kultura.*

